

2 Předmět a periodizace dějin sociální práce, přehled literatury

CÍLE KAPITOLY

Budete umět:

- Identifikovat hlavní historické formy sociální politiky, sociální péče a sociální práce

Získáte:

- Orientační přehled o kontinuitě historického vývoje sociální politiky, sociální péče a sociální práce
- Přehled o dostupné studijní literatuře

Budete schopni:

- Vymezit rozdíly mezi historickými a moderními formami sociální politiky, sociální péče a sociální práce v kontextu společenského vývoje.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Společenská solidarita, rodová solidarita, paternalismus, filantropie, charita, pracovní zákony, veřejná chudinská péče, instituty vzájemné pomoci, cechy a bratrstva, podpůrné spolky, družstva, sdružení (asociace), předmět a periodizace dějin sociální práce, literatura k dějinám sociální práce.

PRŮVODCEM STUDIEM KAPITOLY

Text kapitoly je rozdělen do dvou částí, odpovídajících vzájemně provázaným tematickým celkům. V první je nastíněn orientační přehled historických forem sociální politiky a sociální péče, objasněn vývoj sociální práce od živelných forem solidarity, pomoci a sociální péče až ke specializovanému společenskovědnímu profesnímu oboru a charakterizována podstata moderního pojetí sociální práce; následně pak vymezen předmět a periodizace dějin sociální práce. Ve druhé části je stručně zachycena dostupná studijní literatura.

2.1 Předmět a periodizace dějin sociální práce

Z předchozí kapitoly je zřejmé, že dějiny sociální politiky, sociální péče a sociální práce jsou úzce spojeny, neboť sociální péče představuje realizaci různých forem sociální politiky a sociální práce, resp. do 19. století její praktická oblast patří k nástrojům sociální politiky a součástí sociální péče. V dějinném vývoji od starověku do současnosti se významně uplatňovaly principy paternalismu, filantropie a charity, jejichž formy I. Tomeš zachytil prostřednictvím zajímavé typologie soustav autokratických a demokratických nástrojů sociální politiky,¹ kterou lze využít i pro interpretaci vývoje sociální péče a sociální práce. Základem autokratických soustav je paternalismus (pater – latinsky otec) jako systém státní sociální péče o občany, jenž se vyvinul při vzniku prvních despotických států z rodové solidarity ovládané náčelníkem. V podobě antického paternalismu pokračoval v řeckých městských státech (*polis*) i v republikánském a císařském Římě až do zániku římského impéria v 5. stol. n. l., kdy instituce státního despotického paternalismu mizí, principy paternalismu však přetrvávaly i ve středověku v rámci lenních vztahů mezi pánem a jeho vazaly a poddanými. Státní paternalismus, který se vrací v 17. – 18. století v rámci veřejnoprávního zdravotnictví a školství, vrcholí v podobě neopaternalismu v nedemokratických režimech 20. století, zejména v zemích sovětského bloku, kde totalitní, resp. posttotalitní stát převzal a centralizoval povinné sociální zabezpečení financované ze státního rozpočtu. V liberálních demokraciích se paternalismus postupně přetvářel do moderní podoby např. v rámci sociální péče zaměstnavatelů o zaměstnance a mezilidských vztahů (*human relation*) v podnicích.²

Základním principem sociální péče ve středověku se stala filantropie, založená na dobrovolné sousedské, tj. mezilidské výpomoci, která neměla systematický charakter, byla zpravidla neinstitucionální, individualizovaná a dobrovolná. Středověká filantropie v Evropě je spojena od raného středověku s křesťanstvím a má charitativní charakter – jedná se o dobročinnost prokazovanou na základě křesťanské lásky k bližnímu. Od 17. století se také filantropie institucionalizuje, přechází na stát, a v podobě státní chudinské péče, pracovních zákonů či životního, později sociálního pojištění, byla příznačná pro sociální liberalismus v 18. – 19. století a stala se východiskem zbytkového (reziduálního) pojetí sociální politiky. V 70. letech

¹ První verzi typologie předložil v *Sociální politika: teorie...*, s. 42, 44, 55-57, následně ji rozvedl ve druhé části publikace *Úvod do...*, s. 39-99.

² TOMĚŠ, I. *Sociální politika: teorie...*, s. 42-43, 55. V komunistických režimech sovětského typu byla nezanedbatelná část úkolů z oblasti sociálního zabezpečení a sociální péče přenesena na masové odbory s povinným členstvím.

minulého století se v reakci na zbytnělý „*social welfare state*“ objevuje neoliberalismus, který sílí na Západě v následujícím desetiletí a po roce 1989 se tyto tendence prosazují i v postkomunistických zemích.³

Pro dějiny sociální péče a sociální práce je důležité i členění historických zdrojů novodobé sociální politiky podle K. Pince do čtyř skupin. První skupinu představují zásahy státu regulující pracovní podmínky námezdních pracovníků, které od vrcholného středověku měly především v západní Evropě podobu právních norem, tzv. pracovních zákonů, které jsou historickou součástí sociálního zákonodárství. Druhou skupinu tvoří výše zmíněný institut veřejného chudinství, který se vyvíjel a nabýval různé specifické formy a podoby, třetí instituty budované na myšlence vzájemné pomoci ohrožených osob, tj. především různá svépomocná sdružení, bratrstva, podpůrné či družstevní spolky aj., jejichž kořeny opět nacházíme již v antickém Řecku a Římě a v moderní době vyústily v sociální pojištění. Nakonec připomíná zabezpečování skupin osob, o které měla veřejná moc zvláštní zájem. Už ve starověku je to péče o vojáky, resp. válečné vysloužilce (veterány), i válečné poškozence (např. pozůstalí po padlých), při vzniku novověkých absolutních monarchií se rozvíjí péče o státní byrokracii apod.⁴

Tyto „trajektorie“ ve vývoji sociální správy sleduje i I. Tomeš, který rozlišuje, zda vznikaly směrem zdola nahoru či opačným směrem. Prvým způsobem probíhala institucionalizace péče o chudé a vznikaly korporativní systémy nestátní sociální správy, které vycházely ze středověkých cechů a hornických bratrstev, druhým péče státu o jeho služebníky a ochranné pracovní zákonodárství, které se začalo vyvíjet až koncem 18. století pod vlivem osvícenství.⁵ Při vymezení předmětu dějin sociální práce je tedy třeba vycházet ze širšího pojetí sociální práce a zohlednit její provázanost se sociální politikou a sociální péčí. Z tohoto aspektu můžeme do dějin sociální práce zahrnout všechny aktivity a činnosti z oblasti sociální péče, které odpovídají její podstatě jako činnosti ve prospěch klientů, kterou lze podle slovenské Asociace vzdělavatelů v sociální práci charakterizovat pojmy „pomoc“ „podpora“ a „sprevádzanie“ (doprovázení),⁶ a jsou určeny podle J. Levické sedmi hlavními skupinám

³ Tamtéž, s. 43-54. K základním typům či modelům sociální politiky v demokratických státech podle členění Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD) patří dále model institucionálně redistributivní s dominantní rolí státu a průmyslově výkonný, kde stát garantuje minimum a nechává prostor pro nestátní objekty. Reziduální pojetí sociální politiky s potlačenou rolí státu společná na trh a jeho instituce, přičemž nezastupitelnou roli má rodina. Blíže viz KOTOUS, J., MUNKOVÁ, G., PEŘINA, P. *Úvod do sociální...*, s. 11-12.

⁴ Srov. KOTOUS, J., MUNKOVÁ, G., PEŘINA, P. *Úvod do sociální...*, s. 16-21.

⁵ TOMEŠ, I. Pojetí sociální správy. In: TOMEŠ, I. a kol. *Sociální správa*. Praha: Portál, 2009, s. 37-42.

⁶ LEVICKÁ, J. *Náčrt dějin sociální práce*. Trnava: Slovak Academic Press, 1999, s. 10.

adresátů;⁷ v dalším výkladu se zaměříme hlavně na čtyři z těchto skupin, a sice na zdravotně postižené lidi, nemocné a umírající, chudé a nezaměstnané a na děti, mládež a rodinu.

Půjde tedy především o praktickou sociální práci v minulosti, která patří do oblasti sociální péče v užším pojetí, tj. poskytování různých peněžitých a věcných dávek včetně dávek sociální pomoci a potřebných sociálních služeb, a v těchto souvislostech i o přesahy do oblasti sociální správy státní i soukromé a o sociální zákonodárství.

Tyto aktivity byly vždy ukotveny v rámci dobové státní i soukromé sociální politiky, jejíž hlavní trendy a přístupy, myšlenky je třeba připomenout. Konečně je zde širší rámec sociální politiky, sociální péče a sociální práce. Patří sem jak náboženské, filozofické a etické základy společenské solidarity, tak teoretické sociální myšlení v podobě názorů a úvah a představ o řešení sociálních problémů v rámci různých disciplín, od sklonku 19. století pak i vlastní teoretické přístupy a koncepce sociální práce, které mají interdisciplinární charakter, i poznatky a závěry souvisejících vědních oborů, především psychologie, pedagogiky, sociologie a ekonomie. Takto vymezené dějiny sociální práce, zahrnující vývoj sociálního myšlení, sociální politiky, sociální péče a praktické sociální práce jsou součástí evropských dějin, resp. v moderní době dějin vyspělých západních zemí. Dosavadní české a slovenské historické přehledy při chronologickém a tematickém členění těchto dějin či jejich částí, zejména dějin sociální politiky, sledují obvykle vývoj forem a způsobů sociální politiky, sociální péče či práce na pozadí či v kontextu běžné periodizace obecných dějin, přičemž dospívají v zásadě ke třem základním vývojovým etapám. Např. O. Matoušek a J. Šustová spatřují základní mezníky ve vývoji sociální práce v prvních století našeho letopočtu, kdy začíná křesťanská charita, na přelomu 15. a 16. století, tj. na sklonku středověku a počátku novověku, a v poslední třetině 18. století, kdy začíná formování moderní společnosti, v jejímž vývoji dále rozlišují šest etap sociální práce. Podobně I. Tomeš rozlišuje tři fáze péče o chudé s předělou na počátku novověku a ve 20. století (viz 1.2.).⁸ Naproti tomu podle J. Levické, pro kterou je při periodizaci praktické sociální práce rozhodující organizační hledisko, končí první etapa sociální práce jako neorganizované formy

⁷ Jedná se o dějiny sociální práce péče o: 1. zdravotně postižené občany, 2. nemocné a umírající, 3. chudé, 4. děti, mládež a rodinu, 5. pracující a nezaměstnané 6. utečence 7. vězně a propuštěné z vězení, tj. o oblast penitenciární a postpenitenciární péče. Tamtéž, s. 19.

⁸ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Vývoj sociální práce jako oboru v západním světě. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální...*, s. 83-109. – TOMEŠ, I. *Úvod do...*, s. 140-142.

pomoci v 8. – 9. století, druhé období sociální práce jako organizované sociální pomoci v 17. – 18. století a rozmach organizované praktické sociální práce klade do moderní doby.⁹

Náš přístup v zásadě odpovídá českým konceptům vývoje sociální péče a sociální práce a běžné periodizaci evropských dějin, s tím, že předěly mezi hlavními etapami, tj. starověkem, středověkem a novověkem mají orientační charakter. Je to dobře patrné na období středověku, jímž se běžně rozumí zhruba tisíciletá etapa evropských dějin od zániku západořímské říše koncem 5. století po zámořské objevy na sklonku 15. století. Toto období se dále člení na raný, vrcholný a pozdní středověk, přičemž předěl mezi raný a vrcholný středověk se klade zhruba do poloviny 11. století, mezi vrcholný a pozdní středověk na počátek 14. století. Uvedené členění má spíše orientační charakter, který je však pro naše účely dostačující,¹⁰ což platí i o periodizaci dalších dvou etap.

V evropských souvislostech je třeba připomenout počátky sociálních aktivit v prvních starověkých despociích na Blízkém východě a v Egyptě a následně věnovat pozornost antickým formám sociální péče i připomenutí počátků židovské filantropie na přelomu letopočtu. Další kapitola zachycuje vývoj křesťanské charity v prvním tisíciletí našeho letopočtu, tj. v období pozdního starověku a raného středověku. V samostatných kapitolách bude zachycen rozvoj různých forem sociální péče a práce ve vrcholném a pozdním středověku od 11. do 15. století, změněný přístup k sociální problematice v raném novověku od počátku 16. století do sklonku 18. století, tj. včetně období absolutismu, v němž se znovu začínají prosazovat neopaternalistické tendence. Závěrečná kapitola je věnována vytváření systému moderní sociální péče v 19. – 20. století a v jeho rámci formování sociální práce jako specializovaného profesního oboru a aplikované vědecké disciplíny; nakonec je připojena pasáž o vzniku a vytváření moderního vězeňství.

⁹ LEVICKÁ, J. *Náčrt dějin ...*, s. 12-19. Domníváme se, že to členění vzhledem k činnosti křesťanské církve a změně koncepcie péče o chudé na počátku novověku nelze akceptovat.

¹⁰ Např. J. Le Goff považuje za ústřední období středověku 10. – 13. století, resp. údobí „tří set padesáti let, která dělí rok tisíc od černého moru“ [míní se morová epidemie z let 1346 – 1347 – pozn. aut.], a příklání se k závěru, že tento „krátký“ středověk je součástí středověku „dlouhého“, sahajícího přibližně od nájezdů barbarů na římské impérium ve 3. století do poloviny 19. století, jehož základem bylo feudální zřízení. LE GOFF, J. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Odeon, 1991, s. 21-22. Existence předindustriální novověké společnosti v Evropě se někdy vymezuje od poloviny 15. století, kdy byl vynalezen knihtisk, do poloviny 19. století a v tomto časovém rámci problematiku chudoby a lidí na okraji společnosti v raném novověku např. RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450 – 1850*. Praha: Vyšehrad, 2003.

Z hlediska objektů sociální péče a sociální práce, J. Levická rozlišuje sedm skupin adresátů,¹¹ my se zaměříme hlavně na čtyři z těchto skupin, a sice na zdravotně postižené lidi, nemocné a umírající, chudé a nezaměstnané a na děti, mládež a rodinu.

2.2 Literatura k dějinám sociální práce

K dějinám sociální práce neexistuje dosud v české ani slovenské historické literatuře odborná monografie. Základní představu o historických formách sociální politiky a sociální péče i o vývoji sociální práce lze nalézt ve vysokoškolských učebnicích sociální práce a sociální politiky, v nichž jsou vysvětleny základní pojmy, přístupy i paradigmaty a uvedena rozsáhlá studijní literatura k jednotlivým problémům. V oblasti sociální práce je třeba připomenout hodnotnou práci V. Novotné a V. Schimmerlingové z počátku 90. let,¹² ale zejména kolektivní syntézy zpracované v posledním desetiletí pod vedením O. Matouška a věnované základům sociální práce včetně její historie i současnosti, jejím metodám a řízení i problematice sociálních služeb.¹³ Definice základních pojmů, škol a koncepcí přináší Matouškův Slovník sociální práce.¹⁴ Pokud jde o sociální politiku, mají zásadní význam dvě práce I. Tomeše obsahující analýzu základních pojmů a institucí i teoretických východisek a konceptů a přinášející zajímavou typologií historických forem „realizačních“ nástrojů sociální politiky, včetně různých sociálních dávek a služeb,¹⁵ k nimž je třeba přiřadit i kolektivní práci o sociální správě, připravenou pod jeho vedením.¹⁶ Historických kořenů sociální politiky a jejího vývoje v evropském měřítku i v českých zemích, resp. České republice, si všímá také práce J. Kotouse, G. Munkové a P. Peřiny¹⁷, z dalších jmenujme učebnice M. Potůčka nebo autorského kolektivu vedeného V. Krebsem, v nichž je ovšem historický aspekt zachycen jen okrajově.¹⁸ Problematiku sociálního státu v 19. a 20. století rozpracovali např. L. Musil, T. Sirovátka, M.

¹¹ Jedná se o dějiny sociální práce péče o: 1. zdravotně postižené občany, 2. nemocné a umírající, 3. chudé, 4. děti, mládež a rodinu, 5. pracující a nezaměstnané 6. utečence 7. vězně a propuštěné z vězení, tj. o oblast penitenciární a postpenitenciární péče. Tamtéž, s. 19.

¹² NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V. *Sociální práce...*, c.d.

¹³ MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální...*, c.d. (2. vydání. Praha: Portál, 2007.) – MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. – MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální služby. Legislativa, ekonomika, plánování a hodnocení*. Praha: Portál, 2007.

¹⁴ Matoušek, O. *Slovník sociální...*, c.d.

¹⁵ TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie...*, c.d. – TOMEŠ, I. *Úvod do...*, c.d.

¹⁶ TOMEŠ, I. a kol. *Sociální správa...*, c.d.

¹⁷ KOTOUS, J., MUNKOVÁ, G., PEŘINA, P. *Úvod do sociální...*, c.d.

¹⁸ POTŮČEK, M. *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. – KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. Praha: ASPI, 2005.

Večeřa, J. Rákosník na příkladu Československa v letech 1945-1960 zachytil genezi jeho sovětizované východoevropské varianty¹⁹ a společně s I. Tomešem a dalšími i vývoj sociálního státu v Československu v letech 1918 – 1992.²⁰

Náboženská a filozofická východiska sociální práce jsou přehledně zpracována v samostatných kapitolách ve výše uváděné kolektivní monografii o základech sociální práce.²¹ Řadu údajů k náboženské problematice lze čerpat i ze starší práce B. Vaška, zachycující křesťanskou charitativní péči od počátku letopočtu do druhé světové války, či v novějším, podstatně stručnějším přehledu charitativní činnosti od R. Messiny, dovedeném do počátku třetího tisíciletí.²² Filozofickými a etickými otázkami sociální práce se zabývala M. Nečasová²³. Další poznatky o vývoji sociální a politické filozofie a sociálního myšlení je možno čerpat především ze syntetizujících prací a kompendií o dějinách filozofie a politických či společenských teorií.²⁴ Samostatné monografie o dějinách sociální práce v Evropě zatím v naší historiografii chybí. Základní přehled její historie v západním světě přinesla na přelomu tisíciletí studie O. Matouška a J. Šustové, na Slovensku se o totéž pokusila J. Levická, ke studiu lze využít i novější text D. Janáka a E. Ševčíkové k historii sociální práce a sociálního podnikání.²⁵ Pro podrobnější informace je třeba obrátit se k zahraniční literatuře, v našem případě především k polské a německé. Vývoj sociálního myšlení a sociální péče od antiky do 19. století včetně vybraných textů zachytili J. Radwan-Pragłowski a K. Frysztacki,²⁶ dějiny sociální práce v moderní době pak

¹⁹ MUSIL, L. (ed.) *Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské politiky*. Brno: Doplněk, 1996. – VEČEŘA, M. *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Dotisk 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. – RÁKOSNÍK, J. *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945 – 1960*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.

²⁰ RÁKOSNÍK, J. Kontinuita a diskontinuita vývoje sociálního státu v Československu (1918 – 1956). *Soudobé dějiny*. 2013, roč. 20, č. 1-2, s. 15-64. – RÁKOSNÍK, J., TOMEŠ, I. a kol.: *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918 – 1992*. Praha: Auditorium, 2012.

²¹ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Náboženství a společenská solidarita. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální...*, s. 13-45. – MATOUŠEK, O. Filozofická témata významná pro sociální práci. In: Tamtéž, s. 47-82.

²² VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské charity*. Olomouc: Velehrad, 1941. Práce je cenná tím, že se opírá především o českou, německou a francouzskou literaturu k církevním dějinám od 80. let 19. století do 30. let 20. století. – MESSINA, R. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.

²³ NEČASOVÁ, M. *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií, 2001. – NEČASOVÁ, M. Profesionální etika. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Metody...*, s. 21-49.

²⁴ HOLZBACHOVÁ, I. *Dějiny společenských teorií*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1997. – KIS, J. (ed.) *Současná politická filozofie*. Praha: Oikoymen, 1997. – STÖRIG, H. *Malé dějiny filozofie*. 3. vydání. Praha: Zvon. České katolické nakladatelství a vydavatelství, 1993. – SWIFT, A. *Politická filozofie. Základní otázky moderní politologie*. Praha: Portál, 2005. – VALEŠ, L. *Dějiny politických teorií*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. – HOLÝ, L., SOUKUP, V., VODÁKOVÁ, A. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993.

²⁵ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Vývoj sociální..., c.d. – LEVICKÁ, J. *Náčrt dejín...*, c.d. – JANÁK, D., ŠEVČÍKOVÁ, E. *Historie sociální práce a sociálního podnikání*. Studijní opora. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2010.

²⁶ RADWAN-PRAĞŁOWSKI, J., FRYSZTACKI, K. *Spoleczne dzieje pomocy czlowiekowi: od filantropii greckiej do pracy socjalnej*. Katowice 1996.

v obsáhlé monografii, která se dočkala v Německu řady vydání, pak W. R. Wendt.²⁷ Komparativní studii o vývoji a činnosti filantropických a sociálních organizací v západní Evropě, USA a Polsku od středověku do současnosti publikovala E. Leš.²⁸

Řadu konkrétních údajů o počátcích sociální péče ve starém Řecku a Římě jsme čerpali ze Slovníku antické kultury, ale i v již zmíněných pracích B. Vaška a R. Messiny,²⁹ Některé údaje k vývoji středověké křesťanské charity a sociální péče přináší práce anglického historika H. Lawrence, který čtivou formou zachytil dějiny středověkého mnišství, tj. poustevníků, mnišských řádů a klášterů na území římského impéria a v západní Evropě od 3. do 15. století. K českému vydání je připojen stručný přehled původní české literatury k této problematice od L. Jana.³⁰ Proměny charitativní činnosti křesťanských řádů v pozdním a vrcholném středověku lze ilustrovat např. na dějinách řehole sv. Jana, johanitů, od B. Waldsteina-Wartenberga.³¹ Je třeba připomenout i obecněji koncipovanou monografii T. E. Woodse, Jr., pojednávající o úloze katolické církve v dějinách, v níž je jedna kapitola věnována charitativní činnosti.³² Pozornost sociální problematice ve středověku, zejména v 10. – 13. století, věnuje v syntéze o kultuře středověké Evropy i J. Le Goff, jenž byl také editorem souboru esejí o životě ve středověku.³³ Klíčovým sociálním problémem ve středověku a novověku až do poloviny 19. století, byla chudoba a bída značné části obyvatelstva. Dějiny „chudoby a milosrdenství“ především v období v pozdním středověku a raném novověku v Evropě zpracoval B. Geremek³⁴, osudy lidí na okraji společnosti v letech 1450 – 1850 se zabýval i M. Rheinheimer³⁵ a v souvislosti

²⁷ WENDT, R. W. *Geschichte der Sozialen Arbeit*. 4. überaltete und erweiterte Auflage. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1995. Nejnověji pak TÝŽ. *Geschichte der Sozialen Arbeit 1. Die Gesellschaft vor der Sozialen Frage 1750 – 1900*. 6. erweiterte Auflage. – *Geschichte der Sozialen Arbeit 2. Die Profession im Wandel ihrer Verhältnisse*. 2. erweiterte Auflage. Wiesbaden 2017.

²⁸ LEŠ, E. *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2000.

²⁹ *Slovník antické kultury*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1974. – VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 20-49. – MESSINA, R. *Dějiny charitativní...*, s. 44-49.

³⁰ LAWRENCE, H. *Dějiny středověkého mnišství*. Brno – Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury – Nakladatelství Vyšehrad, 2001. Práce se soustřeďuje na dějiny středověkých řádů a klášterů od 5. do 13. století, charitativní problematika je však pojednána spíše okrajově. – JAN, L. Ke stavu naší monasteriologické literatury. Tamtéž, s. 311-314.

³¹ WALDSTEIN-WARTENBERG, B. *Řád johanitů ve středověku. Kulturní dějiny řádu*. Praha: Academia, 2008.

³² WOODS, T. E., Jr. *Jak katolická církev budovala západní civilizaci*. Praha: Res Claritatis, 2008, zejména kap. Jak katolická charita změnila svět, s. 135-147.

³³ LE GOFF, J. *Kultura středověké...* – TÝŽ (ed.) *Středověký člověk a jeho svět*. 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2003.

³⁴ GEREMEK, B. *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo, 1999.

³⁵ RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci...*, c. d.

s dějinami šílenství i M. Foucault.³⁶ O vzniku moderní chudinské péče v Anglii od přelomu 16. – 17. století po přijetí chudinského zákona v roce 1834 a o problematice nezaměstnaných v 19. století pojednávají studie J. Rákosníka,³⁷ dílčími problémy boje s chudobou a nezaměstnaností v souvislosti se sociálním podnikáním pak stati D. Janáka a V. Novotného.³⁸ Kromě toho existuje řada historických, resp. historicky zaměřených publikací z různých oborů a oblastí (např. ekonomie, penologie, medicína nebo sociologie) dotýkajících se různých problémů sociální péče i práce v minulosti.³⁹

Orientační přehled historie sociální práce v českých zemích, Československu i České republice do konce 20. století poskytují stati P. Kodýmové a J. Šiklové, které se opírají, především pro 20. století, o celou řadu dobových publikací.⁴⁰ Hlavní trendy ve vývoji sociálních služeb zachytili O. Matoušek a K. Koldinská.⁴¹ Vedle zmínek o křesťanské charitě v českých zemích v práci B. Vaška jsou dostupné i některé starší články,⁴² faktografickou hodnotu má i studie J. Veselého o chudinské péči v Praze.⁴³ Po roce 1989 byl relativně obsírně rozpracován vývoj sdružení a

³⁶ FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993.

³⁷ RÁKOSNÍK, J. Anglický chudinský zákon z roku 1834 Část I – Krize alžbětinské chudinské péče. *Historický obzor*. 2007, roč. 18, č. 3-4, s. 52-66. Část II – Budování moderní chudinské péče (1814-1834). *Tamtéž*, č. 5-6, s. 110-119. – RÁKOSNÍK, J. Od tuláků k nezaměstnaným. Sociální politika z pohledu dějin pojmů. *Dějiny – teorie – kritika*. 2005, č. 2, s. 179-194.

³⁸ JANÁK, D. K historickým kořenům sociálního podnikání. In: *Podnikání pro nové desetiletí: JSME PŘIPRAVENI?* Sborník z mezinárodní konference k 10. výročí Vysoké školy podnikání, a. s. 1. vyd. Ostrava: Vysoká škola podnikání, a. s., 2010, s. 102-109. – NOVOTNÝ, V. Sociální ekonomie a sociální podnikání jako nástroje politiky zaměstnanosti. *Britské listy* [online]. 23.2.2006 (citováno 7.9.2012). Dostupné na: <http://blisty.cz/2006/2/23/art27178.html>.

³⁹ BADE, K. J. *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. – BRAUDEL, F. *Dynamika kapitalismu*. Praha: Argo, 1999. – ŽÍDEK, L. *Dějiny světového hospodářství*. Plzeň: A. Čeněk, 2009. – STELLNER, F. *Hospodářské dějiny (16. – 20. století)*. Praha: Vysoká škola ekonomická Nakladatelství Oeconomica, 2006. – KULHÁNEK, I. *Klopýtání přes budoucnost. Dějiny Evropy od Vídeňského kongresu 1815 do roku 2005*. Praha: Academia, 2008. – POLANYI, K. *Velká transformace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. – FOUCAULT, M. *Dohlžet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000. – GORDON, R. *Podivuhodné dějiny lékařství*. Praha: Melantrich, 1995. – WEBER, M. *Autorita, etika a společnost*. Praha: Mladá fronta, 1997. – MONTANARI, M. *Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

⁴⁰ KODÝMOVÁ, P. Sociální práce do druhé světové války. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální...*, kapitola Domácí tradice sociální práce, s. 111-138. – ŠIKLOVÁ, J. Sociální práce v našem státě od druhé světové války do současnosti. In: *Tamtéž*, s. 139-154.

⁴¹ MATOUŠEK, O., KOLDINSKÁ, K. Trendy v historickém vývoji sociálních služeb. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální služby...*, s. 17-34.

⁴² Z historie charity na Moravě. In: *Arcidiecézní charita Olomouc* [online]. *Ročenka 1994*. Olomouc 1994, s. 26-47. (citováno 7.9.2012). Dostupné na: <http://old.charita.cz/article.asp?nArticleID=743&nLanguageID=1>. – BLÁHA, L. Naše charita. In: *Rodinná katolická čítanka* [online]. Nový Jičín: Obrození, 1922. (citováno 10.9.2012). Dostupné na: http://www.acho.caritas.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=2.

⁴³ VESELÝ, J. Pražské chudinství a lidumilství od nejstarších časů. *Sociální služba*. 1928, roč. 11, č. 10-11, s. 128-131. Pražské chudinství a lidumilství od nejstarších časů (Pokračování). *Sociální služba*. 1928, roč. 11, č. 12, s. 142-143.

korporací od středověkých bratrstev a cechů po moderní spolky; sociální aspekty jejich činnosti však byly sledovány spíše okrajově.⁴⁴ Mezi zásadní práce, věnující se obecně vývoji sociální práce od raného novověku do 20. století, můžeme zařadit trojici sborníků a kolektivních monografií, které vyšly relativně nedávno.⁴⁵ Problematice sociální práce v průběhu 19. století se věnuje sborník *Útisk – charita – vyloučení*.⁴⁶ V posledních letech s rozvojem zájmu o problematiku sociální práce a specializovaného školství, vzdělávajícího sociální pracovníky, vznikla i řada prací, zabývajících se především obdobím 1. republiky a let 1945 – 1948.⁴⁷ Některé z prací se mimo předválečných poměrů, věnují i vývoji sociální práce po r. 1948.⁴⁸ Literatury věnující se primárně období komunismu je spíše menší množství a patří sem především práce Marie Špiláčkové.⁴⁹ K vývoji sociální péče a sociálního zabezpečení v Československu po roce 1945 připomeňme i zajímavou sociologickou studii V. Ryse.⁵⁰ K poznání širších souvislostí a společenského kontextu sociální práce pak lze využít řadu historických prací různého zaměření ze starších i novějších dějin.⁵¹

⁴⁴ LEDVINKA, V., PEŠEK, J. (eds.) *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*. (Sborník referátů a materiálů ze 17. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a Ost- und Südosteuropa Institut Wien – Aussenstelle Brno ve dnech 5. a 6. října 1999 v Praze). Documenta Pragensia XVIII. Praha: Socioprint, 2000. – PÁTKOVÁ, H. *Bratrství ke cti Božie. Poznámky ke kulturní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách*. Praha: Koniasch Latin Press ve spolupráci s Ústavem pro klasická studia AV ČR a s Nadací pro dějiny kultury ve střední Evropě v rámci projektu CLAVIS MONUMENTORUM LITTERARUM (REGNUM BOHEMIAE), Vol. 5, Monographia, Nr. 1, 2000. – JIRÁNEK, T., KUBĚŠ, J. (eds.) *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby*. (Sborník příspěvků z III. pardubického bienále 29.-30. dubna 2004) Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. – MALÝ, T., MAŇAS, V., ORLITA, Z. *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna jako Supplementum č. 10 sborníku Brno v minulosti a dnes, 2010.

⁴⁵ LEDVINKA, V., PEŠEK, J. (eds.) „*Chudé budete mít mezi sebou stále...*“ *Od charity k sociální politice ve městech 18. – 20. století*. Praha: Archiv hl. m. Prahy, 2015. – HLAVAČKA, M., CIBULKA, P. a kol. *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781 – 1939: ideje legislativa instituce*. Praha: Historický ústav, 2015. – HLAVAČKA, M., CIBULKA, P. a kol. *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha: Historický ústav, 2013.

⁴⁶ HOJDA, Z., OTTLOVÁ, M., PRAHL, R. *Útisk – charita – vyloučení. Sociální 19. století*. Praha: Academia, 2015.

⁴⁷ KODYMOVÁ, P. *Historie české sociální práce v letech 1918 – 1948*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2013. – KRAKEŠOVÁ, M., KODYMOVÁ, P., BRNULA, P. *Sociální kliniky. Z dějin sociální práce a sociálního školství*. Praha: Karolinum, 2018.

⁴⁸ BRNULA, P., KODYMOVÁ, P., MICHELOVÁ, R. *Marie Krakešová: priekopníčka teorie sociálnej práce v Československu*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavě, 2014. – KODYMOVÁ, P., HONSŮ, R. *Věra Pohlová. Sociální práce a život ve 20. století*. Praha: Karolinum, 2019.

⁴⁹ ŠPILÁČKOVÁ, M. *Česká sociální práce v letech 1968 – 1989. Rozvedeno na příkladu Ostravy*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016.

⁵⁰ RYS, V. *Česká sociální reforma (sociologická studie)*. Praha: Karolinum, 2003.

⁵¹ Např. NĚMEC, I. a kol. *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980. – JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. – PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*. Brno: Doplněk, 2004. – AUGUSTA, P., HONZAK, F. *Československo 1918 – 1938*. Praha: Albatros, 1992. – *Slovníková příručka*

Pokud jde o Slovensko, první ucelenější nástin dějin sociální práce předložila koncem 90. let J. Levická, v širším kontextu historie sdružování je později připomenula i G. Dudeková.⁵² Přehled vývoje chudinské péče od středověku do 80. let minulého století podává série tří článků G. Dudekové, A. Fallisové a Z. Kusé doprovázených krátkou statí J. Lukačky o středověké charitě a špitálnictví⁵³, úlohou dobročinných spolků v 19. a 20. století se zabývala E. Mannová.⁵⁴ Pro poznání dějin sociální péče a sociální práce v rámci moderních národních států jsou důležité dějiny práva, zachycující vývoj sociálního zákonodárství. Jeho počátky lze hledat v jednotlivých právních normách z 16. a 17. století, pro naše účely má však smysl sledovat právní předpisy habsburské monarchii až od osvícenství, resp. od josefínských reforem na sklonku 18. století. Základní přehled dějin práva v českých zemích a Československu do roku 1945 poskytuje např. kolektivní práce právních historiků vedených K. Malým či sborník prací k vývoji české ústavnosti v letech 1618-1918.⁵⁵ Historický přehled právní úpravy sociální péče v českých zemích a Československu zpracovaly K. Koldinská a H. Marková.⁵⁶ V současných učebnicích sociálního práva, resp. práva sociálního zabezpečení, představuje ve zkratce zachycený historický vývoj (zejména v období po roce 1945) jen nezbytný úvod pro popis a analýzu platné právní úpravy.⁵⁷ Z novějších prací k vývoji sociálního zákonodárství po roce 1945 připomeňme např. studie J. Ryby, M. Tomkové či příslušné pasáže v učebnici o vývoji práva v Československu v letech 1945-1989, zpracované autorským kolektivem pod vedením J. Kuklíka, nejnověji pak studii D. Janáka a M. Piláta k vývoji právních předpisů o sociálním zabezpečení a sociálních službách v Československu od roku 1956.⁵⁸

k československým dějinám v letech 1948-1989 [online]. Praha: ÚSD AV ČR, 2006. (citováno dne 10.9.2012)
Dostupné na: <http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>.

⁵² LEVICKÁ, J. *Náčrt dějin...*, s. 37-49. – DUDEKOVÁ, G. *Dobrovolné združovanie na Slovensku v minulosti*. [online] (citováno dne 10.9.2012) Dostupné na: <http://www.dejiny.sk/eknihy/gd.htm>.

⁵³ DUDEKOVÁ, G. Od milosrdenstva k štatnej opatere. Starostlivosť o chudobných ľudí na okraji spoločnosti v minulosti. *História*, 2003, roč. 3, č. 4, s. 21-26. – FALLISOVÁ, A. Zmiernenie biedy. Aktivity medzivojnovej ČSR pre sociálne a hmotne slabých. *Tamtéž*, s. 26-29. – KUSÁ, Z. Starostlivosť o sociálne slabých obyvateľov v období socializmu. *Tamtéž*, s. 29-32. – LUKAČKA, J. Charita a špitálnictvo na Slovensku v stredoveku. *Tamtéž*, s. 22-23.

⁵⁴ MANNOVÁ, E. Dobročinné spolky a konštruovanie kolektívnych identít. In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E. (eds.) *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1999, s. 195-212.

⁵⁵ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přepracované vydání. Praha: Linde, 2003. – MALÝ, K., SOUKUP, L. (eds.) *Vývoj české ústavnosti v letech 1618 – 1918*. Praha: Karolinum, 2006.

⁵⁶ KOLDINSKÁ, K., MARKOVÁ, H. *Sociální pomoc a právo*. Praha: Orac, 2001, s. 11-22.

⁵⁷ TRÖSTER, P. a kol. *Právo sociálního zabezpečení*. 3. aktualizované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 25-34. – KOLDINSKÁ, K. *Sociální právo*. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 5-20.

⁵⁸ RYBA, J. Vývoj sociálního zákonodárství a sociálního zabezpečení v Československu v letech 1945-1989. In: MALÝ, K., SOUKUP, L. (eds.) *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 493-518. – TOMKOVÁ, M. Sociální zabezpečení. In: BOBEK, M.,

Pro úplnost připomeňme alespoň základní literaturu k dějinám penitenciární a postpenitenciární péče v českých zemích a na Slovensku v moderní době, přestože překračují rámec naší práce a nebudeme se jimi zabývat. Historii vězeňství od středověku do současnosti zachytili v českých zemích J. Francek a J. Uhlík, na Slovensku autorský kolektiv vedený A. Fabrym, který se k ní stručně vrátil v učebnici penologie.⁵⁹ O vývoji československého vězeňství v prvním desetiletí po druhé světové válce pojednávají monografie M. Boráka, D. Janáka a T. Staňka⁶⁰ obsahující i rozbor naší a zahraniční relevantní literatury, širší časový záběr mají statě L. Bajcury či D. Janáka a A. Kýra.⁶¹

Uvedený přehled ukazuje na nerovnoměrné zpracování problematiky i určitou torzovitost stávající české a slovenské literatury. Řadu informací je možno nalézt v elektronických textech, s nimiž je třeba pracovat. Jedná se o prameny a literaturu velmi rozdílného rozsahu i úrovně od encyklopedických hesel po odborné studie, které budeme podle potřeby citovat na příslušných místech dalšího textu.

SHRNUTÍ KAPITOLY

K historickým zdrojům sociální politiky, sociální péče i sociální práce patří státní regulace pracovních podmínek, veřejné chudinství, různé instituty vzájemné pomoci a péče státu o vybrané skupiny obyvatel. V souvislosti s nimi se vyvíjela i sociální správa a ovlivňovaly je principy paternalismu, filantropie a křesťanské charity, jejichž formy zachytil prostřednictvím

MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 670-724. – KUKLÍK, J. a kol. *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 87-90, 236-252. – JANÁK, D., PILÁT, M. *Vývoj právních norem k sociální péči a sociálním službám v Československu a České republice od roku 1956*. In: KRAJČÍK, V., JANÁK, D. ml. a kol. *Mikropodnikání v sociálních službách*. Ostrava – Opava: Vysoká škola podnikání, a.s. – Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2001, s. 13-64.

⁵⁹ FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*. Praha: Rybka Publishers, 1999. – UHLÍK, J. *Historie věznění a vězeňství v Čechách: osudy významných vězněných osobností, prožité ve významných dobách zemí českých, viděné se zřetelem k vývoji českého vězeňství*. Stráž pod Ralskem: Institut vzdělávání Vězeňské služby v ČR, 2006. – FABRY, A. a kol. *Väzenstvo na Slovensku*. Bratislava: Generálne riaditeľstvo ZVJS SSR, 1996. – FABRY, A. *Penológia*. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, 2009, s. 35-75.

⁶⁰ JANÁK, D. *Kapitoly o československém vězeňství 1945 – 1955. Historické souvislosti, právní základy a politické aspekty*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002. – BORÁK, M., JANÁK, D. *Tábory nucené práce v ČSR 1948 – 1954*. Šenov u Ostravy, 1996. – STANĚK, T. *Retribuční vězni v českých zemích 1945 – 1955*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002.

⁶¹ BAJCURA, L. *Nástin dějin vězeňství v českých zemích v letech 1945 – 1969. České vězeňství*. 1999, roč. 6, č. 2-3, s. 10-127. – JANÁK, D., KÝR, A. *Nástin vývoje československého vězeňství v letech 1948-1989. Historická penologie*. 2004, č. 5, s. 1-5.

zajímavé typologie soustav autokratických a demokratických nástrojů sociální politiky I. Tomeš.

Předmětem dějin sociální práce jsou v našem pojetí různé aktivity a činnosti z oblasti sociální péče v západní, euroamerické civilizaci včetně českých zemích a Československa, které odpovídají její podstatě jako činnosti ve prospěch klientů. Půjde tedy především o praktickou sociální práci, zaměřenou na zdravotně postižené lidi, nemocné a umírající, chudé a nezaměstnané a na děti, mládež a rodinu, v širším kontextu sociální politiky a sociálního myšlení. Zvolené chronologické členění odpovídá běžné periodizaci evropských dějin s tím, že předěly mezi hlavními etapami, tj. starověkem, středověkem a novověkem, mají orientační charakter.

Připojený orientační přehled ukazuje na nerovnoměrné zpracování problematiky i určitou torzovitost stávající české a slovenské studijní literatury, je proto třeba využít i elektronické zdroje, v nichž se ale objevují prameny a literatura velmi rozdílného rozsahu i úrovně.

KONTROLNÍ OTÁZKY

1. Vysvětlete pojmy: státní despotický paternalismus, human relation, filantropie, charita, pracovní zákony.
2. Uveďte a charakterizujte čtyři hlavní historické zdroje sociální politiky.
3. Jaké „trajektorie“ rozeznává I. Tomeš ve vývoji sociální správy?
4. Dokážete definovat rozdíly mezi sociální prací ve středověku a v současnosti?
5. Uveďte základní literaturu k problematice bídy a chudoby v pozdním středověku a raném novověku.

